

w myśl prawa *gens Quintia* przedmiotów ze złota¹⁷. Istnieje również przekaz Pliniusza Starszego, zgodnie z którym we wczesnym Rzymie było niewiele złota, a podczas triumfów aż do konsultu Mariusza używano jedynie żelaznych pierścieni; podobnie rozporządzenie Porsenny zezwalało Rzymianom na używanie żelaza wyłącznie do wyrobu narzędzi rolniczych¹⁸.

Italia w początkowym okresie nie dysponowała w zasadzie własnymi zasobami metali monetarnych i dopiero zawarcie przez Rzym przymierza z Kartaginą wydatnie poprawiło sytuację na tym polu. Zapewne do bogatego w kruszce Tartessos należy odnieść wzmiankę u Polibiusza dotyczącą drugiego rzymsko-kartagińskiego traktatu pokojowego¹⁹. U progu wojen punickich Rzym posiadał dostęp do złóż miedzi występujących w Etrurii i na Elbie oraz na wybrzeżu Morza Tyrreńskiego od Populonii aż do Volaterra, które — co warto podkreślić — eksploatowano już od najdawniejszych czasów²⁰. Z tej racji coraz większa część badaczy uznaje, iż nagła przemiana świata kultury Villanova była pośrednio związana z odkryciem wspomnianych złóż w Etrurii. Również chalkidyjska kolonizacja Ischii, a następnie Kume, miała raczej na celu zajęcie dogodnego miejsca na szlaku handlowym poprzez Praeneste w kierunku Kampanii, a także uzyskanie dostępu do miejscowych kopalni metali monetarnych, aniżeli zdobycie nowych, żyzniejszych gruntów pod uprawę dla osadników²¹.

Liczne przekazy antycznych historiografów, głównie Liwiusza, wskazują na stosunkowo wczesne uczestniczenie metali nieszlachetnych w życiu codziennym ówczesnego społeczeństwa rzymskiego²². Jednakże część badaczy neguje autentyczność wszelkich

¹⁷ Lex duodec. tab. VIII 4; Liv. III 57; Plin. NH XXXIII 21. Zob. również M. Wheeler, *Rzym poza granicami cesarstwa*, Warszawa 1958, s. 15.

¹⁸ Plin. NH XXXIII 14. Zob. E. Tamporini, *op. cit.*, s. 326 n.; F. Panvini Rosati, *Gli studi sulla numismatica romana repubblicana e il loro contributo alla storia della Repubblica Romana*, ANRW I,1, s. 303; S. Mrozek, *Dewaluacje w starożytności grecko-rzymskiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978, s. 65.

¹⁹ Polib. III 24,5.

²⁰ Ezech. XXVII 12 wspomina o dostarczaniu srebra, żelaza, cyny i ołowiu na rynki Tyru za pośrednictwem Tarsis. Zob. również L. Bernabò Brea, *Sicily before the Greeks*, London 1957, s. 102; J. Heurgon, *Rzym i świat śródziemnomorski do wojen punickich*, Warszawa 1973, s. 66.

²¹ G.d' Achiardi, *L'industria minerale e metallurgica in Toscana al tempo degli Etruschi*, Studi Etruschi I, 1927, s. 41 n.; id., *L'industria metallurgica a Roma*, Studi Etruschi III, 1929, s. 397 n. E. Tamporini, *op. cit.*, s. 302 n.; M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, Oxford 1941, vol. I, s. 14; J. Heurgon, *Rzym i świat...*, s. 19, 25, 55. Bogaty materiał dotyczący kopalnictwa miedzi w Galii Przedalpejskiej w tym okresie zebrał G.E.F. Chilver, *Cisalpine Gaul. Social and Economic History from 49 B.C. to the death of Trajan*, Oxford 1941, s. X. Por. M.W. Frederiksen, *Republican Capua: a social and economic study*, PBSR XXVII, 1959, s. 80 n.

²² F. Cornelius, *Untersuchungen zur frühen römischen Geschichte*, München 1940, s. 29; F. Wieacker, *op. cit.*, s. 330 n. Szerzej omawia zagadnienie wciąż ważny przyczynek A. Alföldi, *Timaios Bericht über die Anfänge der Geldprägung in Rome*, Röm. Mitt. LXVIII, 1961, s. 64 nn., jak i równie przydatny artykuł A. Momigliano, *Timeo, Fabio Pittore e il primo censimento di Servio Tullio*, W: *Miscellanea A. Rostagni*, Roma 1963, s. 180 n. Zob. również R.M. Ogilvie, *op. cit.*, s. 168;